

The Role of the International Bank for Reconstruction and Development in Iran's Development Programme Process

Nabi Omid Corresponding Author, Associate Professor of Management, Faculty of Management, Economics and Accounting, Payame Noor University(PNU), Tehran, Iran. E-mail: nabiomidi@pnu.ac.ir

Ayoub Menati: Assistant Professor of Regional Studies, Faculty of Literature and Humanities, Ilam University, Ilam, Iran. E- mail: a.menati@ilam.ac.ir

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Date received:

2025/07/ 10

Date approved:

2025/ 12/18

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the role of the International Bank for Reconstruction and Development (World Bank) in the formation and implementation of Iran's First Development Programe during the years 1949 to 1955. Adopting a historical–institutional approach and based on official documents and reports, the research analyzes the Bank's involvement in planning, consultation, financing, and project evaluation related to the First Development Plan. The findings indicate that the loan expected from the World Bank, which was one of the two main intended sources of financing alongside oil revenues, was not realized due to the political upheavals following the nationalization of the oil industry and the subsequent crises. Nevertheless, the World Bank played a significant role in shaping the content of the plan and determining development priorities through advisory frameworks, the dispatch of expert missions, and the assessment of proposed projects. This collaboration not only influenced the institutional structure of the Plan Organization but also established Iran's first direct experience of engagement with an international financial institution an experience which, although it fell short of fully achieving the plan's objectives, strengthened the intellectual and institutional foundations of development planning in the country..

Cite this Article: Omid,N. And Menati,A. (2025). The Role of the International Bank for Reconstruction and Development in Iran's Development Programe Process.. International Relations Researches, 15(3), 129-147. doi: 10.22034/irr.2025.532766.2721

© Author(s)

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2025.532766.2721

Introduction

Following the end of World War II and within the framework of the Bretton Woods Agreements (1944), the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), the main institution of the World Bank Group, was established with the objective of reconstructing war-torn economies and subsequently supporting the sustainable development of transitioning nations. The Bank's primary mission was centered on granting long-term loans, providing technical advisory services, and supporting the creation of economic and institutional infrastructure. During this same period, in the late 1940s, Iran was taking its first steps toward formulating and implementing a centralized development planning system. Iran's First Development Plan (1949-1955) was designed with ambitious goals, such as modernizing infrastructure, developing agriculture and industry, and improving social indicators. The intersection of these two trends (the emergence of an international financial institution and the beginning of development planning in Iran) forms the primary context of this research. The main objective of this article is to conduct a detailed investigation and analysis of the role of the International Bank for Reconstruction and Development in the formation, financing, and implementation of Iran's first development plan between 1949 and 1955. The architects of the first plan based its financing on two main pillars: revenues from oil sales and a \$250 million loan from the IBRD. However, major political upheavals, particularly the nationalization of the oil industry in 1951 and the subsequent international crises, prevented the realization of this loan, effectively eliminating one of the main financial foundations of the plan. Despite this financial failure, Iran's engagement with the World Bank was not limited to loan negotiations. Through dispatching expert missions, collaborating with international consulting firms, and providing evaluation frameworks, the Bank left a profound and lasting impact on shaping the plan's content, setting development priorities, and establishing the institutional structure for planning in Iran, namely the "Plan Organization." Adopting a historical-institutional approach, this study explores the multifaceted dimensions of this interaction and demonstrates how a failed financial collaboration transformed into a foundational experience for strengthening the intellectual and institutional underpinnings of development in the country.

Theoretical Framework

This research is based on a "historical institutionalism" approach and the related literature on the role of international financial organizations in the development of nations. The role of the International Bank for Reconstruction and Development in the development policies and programs of developing countries has been a significant focus for researchers of the historical institutionalism school. Studies show that this bank, in addition to its traditional role in financing projects, has

evolved into a policy designer and institutional architect in borrowing countries. Through conditionality and the transfer of specific models, it contributes to the formation of particular development structures and paths. According to these findings, a phenomenon known as “path dependency” causes the bank to continue replicating old development patterns in different countries, even in the face of changing environments and the inefficiency of these models.

Methodology

This research was conducted using a “Historical-Institutional Analysis” approach. This framework allows the researcher to simultaneously analyze the interaction between historical events (such as the nationalization of the oil industry) and institutional structures (such as the laws of the Plan Organization or the rules of the World Bank). This makes it possible to more accurately identify the process of the formation, consolidation, and change in the World Bank’s role in Iran’s development policymaking. The primary data for the research were collected from first-hand and archival sources. These include official documents such as the annual reports of the World Bank, minutes of the Iranian Council of Ministers, official correspondence between the Iranian government and the Bank, reports from international consulting firms, and laws passed by the National Consultative Assembly . These documents enable a precise reconstruction of the chain of events and an objective assessment of the Bank’s role. The main methods for data analysis were “qualitative content analysis” and “comparative analysis” of the documents. Through these methods, the dominant development discourses, power structures, and institutional patterns that took shape during that period were identified. Additionally, to supplement the historical and conceptual context, credible secondary sources, including books and research articles on Iran’s economic history and the performance of the World Bank, have been utilized.

Results & Discussion

The findings of the research indicate that the role of the International Bank for Reconstruction and Development in Iran’s First Development Plan had two distinctly different facets: a “failed” financial role and an “effective” advisory and institution-building role.

1. Failure in Financing: The First Development Plan, with a budget of 21 billion Rials, was heavily dependent on two sources of revenue: oil income (37.1%) and the World Bank loan (31.9%). With the nationalization of the oil industry in 1951, sanctions by Great Britain and its allies began, leading to a complete cut-off of oil revenues and a halt in loan negotiations with the World Bank. Adopting a conservative stance and influenced by international political pressure, the Bank made the disbursement of the loan conditional on the resolution of the oil dispute, effectively retracting its commitment. This resulted in over 70% of the plan’s projected financial resources not being realized, and its implementation faced failure, to the extent that Abolhassan Ebtehaj officially declared the plan null and void after

the 1953 coup d'état. This experience starkly demonstrated the extreme vulnerability of planning reliant on uncontrollable foreign financial resources.

2. Success in Institution-Building and Knowledge Transfer: Despite the financial failure, the World Bank's impact in the institutional and intellectual spheres is undeniable. The Bank had conditioned the loan on the presentation of a well-documented and technical plan. This requirement compelled the Iranian government to hire reputable international consulting firms like Morrison-Knudsen and Overseas Consultants, Inc. The reports from these firms, based on technical and statistical studies, provided for the first time a scientific and modern framework for infrastructure development (dams, roads, ports), agricultural mechanization, and industrial development. More importantly, the recommendations of these consultants and the Bank's emphasis on the need for an independent body to oversee the plan's implementation led to the establishment of the "Provisional Plan Organization" in 1948. This organization, which later evolved into the "Plan and Budget Organization," became the backbone of Iran's development planning system for decades to come. In effect, the engagement with the World Bank introduced the concept of "scientific planning" into Iran's political and economic lexicon and laid the foundation for a bureaucratic-technocratic structure to manage the country's development.

In conclusion, although the First Development Plan failed to achieve its implementation goals, it served as a historic "learning experience" and a turning point in Iran's development history. This experience showed that international institutions can profoundly influence a country's development path even without direct financial participation, through the transfer of intellectual, technical, and institutional models. This institutional legacy stands as the most significant achievement of Iran's engagement with the World Bank during that historical juncture.

Conclusions & Suggestions

This historical-institutional research demonstrated that the role of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) in Iran's First Development Plan (1949-1955) was dual and contradictory. On one hand, in the financial dimension, the World Bank, influenced by political pressures arising from the oil nationalization crisis, reneged on its commitments to finance the plan. This action, which eliminated one of the two main pillars of the plan's budget, led to its implementation failure and exposed the severe vulnerability of a planning system reliant on untrustworthy external resources. On the other hand, in the institutional and intellectual dimensions, the engagement with the World Bank proved to be a foundational success. The Bank's loan conditionalities steered the Iranian government towards employing international consultants and formulating a modern, technically data-driven plan. This process yielded two lasting achievements: first, the establishment of the "Plan Organization" as Iran's first specialized and independent development planning

institution, which became the country's intellectual engine for development for decades; and second, the introduction of the discourse of "scientific planning" into Iran's managerial and economic lexicon. Therefore, despite failing to achieve its physical objectives, the First Development Plan became a turning point in Iran's institutional history. This experience illustrates that the influence of international financial organizations extends beyond capital infusion; through the transfer of knowledge, management models, and institutional conditionalities, they can profoundly shape a country's long-term development trajectory (path dependency). The primary legacy of this period was not the unbuilt roads and dams, but the foundational establishment of a technocratic structure for planning that determined Iran's development destiny in subsequent eras. Based on the findings of this research, the following suggestions are offered for policymakers and future researchers:

For Development Policymakers: Diversify Financial Sources: To mitigate the vulnerability of development plans to political and economic shocks, reliance on one or two revenue sources (especially external or single-product export-dependent sources) should be replaced by a diverse portfolio of domestic and international resources. **Strengthen Institutional Resilience:** Planning institutions must be designed to maintain their functional and technical independence against domestic and international political pressures. This requires transparency, accountability, and a robust legal foundation. **Smart Management of International Engagements:** In collaborating with international institutions, a precise balance must be struck between leveraging their technical knowledge and expertise and preserving national policymaking autonomy.

Keywords: First Development Programme, International Institutions, Financing, Development

نقش بانک ترمیم و توسعه بر روند برنامه‌های توسعه عمرانی در ایران

نبی امیدوی نویسنده مسئول، دانشیار مدیریت، دانشکده مدیریت، اقتصاد و حسابداری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
رایانامه: nabiomidi@pnu.ac.ir

ایوب منتی استادیار مطالعات منطقه‌ای، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.
رایانامه: a.menati@ilam.ac.ir

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف پژوهش حاضر، واکاوی نقش بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی) در فرایند شکل‌گیری و پیشبرد نخستین برنامه عمرانی ایران طی سال‌های ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۴ ش است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد تاریخی-نهادی و بر پایه اسناد و گزارش‌های رسمی، به بررسی نقش این بانک در روند برنامه‌ریزی، مشاوره، تأمین مالی و ارزیابی نخستین برنامه عمرانی ایران (۱۳۳۴-۱۳۲۸ ش) می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد که وام پیش‌بینی شده از سوی بانک جهانی، به‌عنوان یکی از دو منبع اصلی تأمین مالی برنامه در کنار درآمدهای نفتی، به‌دلیل تحولات سیاسی ناشی از ملی شدن صنعت نفت و بحران‌های پس از آن و همچنین سایر مناسبات بین‌المللی، عملی نشد. با وجود این، بانک جهانی از طریق ارائه چارچوب‌های مشاوره‌ای، اعزام هیئت‌های کارشناسی، و بررسی و ارزیابی پروژه‌ها، نقشی برجسته در شکل‌دهی محتوای برنامه و تعیین اولویت‌های توسعه ایفا کرد. این همکاری نه تنها بر ساختار نهادی سازمان برنامه اثرگذار بود، بلکه تجربه تعامل مستقیم ایران با یک نهاد مالی بین‌المللی را به‌وجود آورد؛ تجربه‌ای که هرچند در تحقق کامل اهداف برنامه به نتیجه نرسید، اما موجب تقویت بنیان‌های فکری و نهادی برنامه‌ریزی در کشور شد.
کلیدواژه‌ها: بانک ترمیم و توسعه، برنامه عمرانی اول، توسعه اقتصادی، برنامه ریزی	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۴/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۹/۲۷	

استناد به این مقاله: امیدوی، نبی و منتی، ایوب. (۱۴۰۴). نقش بانک ترمیم و توسعه بر روند برنامه‌های توسعه عمرانی در ایران. پژوهش‌های روابط بین الملل، ۱۵(۳)، ۱۲۹-۱۴۷. doi: 10.22034/irr.2025.532766.2721147

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین الملل

مقدمه

بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه^۱ در سال ۱۹۴۴، در چارچوب توافقات کنفرانس برتون وودز^۲، با هدف تأمین مالی بازسازی اقتصادی کشورهای آسیب‌دیده از جنگ جهانی دوم و سپس پشتیبانی از توسعه پایدار کشورهای در حال گذار تأسیس شد. این بانک یکی از ارکان اصلی گروه بانک جهانی^۳ به‌شمار می‌آید که امروز شامل پنج نهاد تخصصی؛ ۱. بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (IBRD)، مؤسسه بین‌المللی توسعه^۴ (IDA)، مؤسسه مالی بین‌المللی^۵ (IFC)، آژانس چندجانبه تضمین سرمایه‌گذاری^۶ (MIGA) و مرکز بین‌المللی حل و فصل اختلافات سرمایه‌گذاری^۷ (ICSID) است. در آغاز تأسیس، یعنی در اواخر دهه ۱۹۴۰ و اوایل ۱۹۵۰، بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه عملاً نقش محوری و تقریباً یگانه بانک جهانی را داشت؛ چرا که سایر ارکان این گروه هنوز یا ایجاد نشده بودند یا فعالیت چشمگیری نداشتند. مأموریت این بانک در این دوره بر اعطای وام‌های میان‌مدت و بلندمدت به دولت‌ها، ارائه مشاوره‌های فنی و مالی، و حمایت از ایجاد زیرساخت‌های نهادی و اقتصادی متمرکز بود. این رویکرد در دهه‌های بعد، آن را به یکی از مهم‌ترین بازیگران عرصه مدیریت توسعه بین‌المللی تبدیل ساخت. در ایران، همزمان با آغاز تلاش‌ها برای طراحی و اجرای یک برنامه‌ریزی متمرکز در اواخر دهه ۱۳۲۰ شمسی، بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه به‌عنوان نخستین نهاد مالی بین‌المللی بزرگ وارد تعامل مستقیم با دولت شد. برنامه عمرانی اول ایران (۱۳۲۸-۱۳۳۴) با هدف نوسازی زیرساخت‌های اقتصادی، توسعه کشاورزی، گسترش صنایع و بهبود شاخص‌های اجتماعی طراحی گردید و منابع اصلی مالی آن بر دو پایه اصلی قرار داشت: درآمدهای نفتی و وام پیش‌بینی‌شده بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه. با وجود تحولات سیاسی ناشی از ملی شدن صنعت نفت و سایر مناسبات بین‌المللی که مانع تحقق این وام شد، تعاملات کارشناسی، مأموریت‌های ارزیابی، و پیشنهادهای سیاستی بانک، تأثیری عمیق بر سازمان برنامه و روند شکل‌گیری نظام برنامه‌ریزی توسعه در ایران برجای گذاشت. پژوهش حاضر با رویکرد تاریخی-نهادی می‌کوشد ضمن تحلیل ابعاد این همکاری، نقش بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه را در فرآیند برنامه‌ریزی، تدوین

^۱ International Bank for Reconstruction and Development

^۲ Bretton Woods Conference

^۳ World Bank Group

^۴ International Development Association

^۵ International Finance Corporation

^۶ Multilateral Investment Guarantee Agency

^۷ International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID)

و ارزیابی برنامه عمرانی اول ایران تبیین کرده و جایگاه آن را در بنیان‌گذاری ساختارهای توسعه‌محور کشور نشان دهد.

۱. روش پژوهش

این پژوهش در چارچوب رویکرد تحلیل تاریخی - نهادی طراحی شده است؛ رویکردی که با واکاوی هم‌زمان تحولات تاریخی و ساختارها و قواعد نهادی، به شناسایی عواملی می‌پردازد که بر سیاست‌گذاری توسعه اثرگذار بوده‌اند. اتخاذ این رویکرد امکان می‌دهد تا رویدادها و تصمیمات مرتبط با بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه در بستر تاریخی خود تحلیل شوند و فرآیند شکل‌گیری، تثبیت و تغییر نقش این بانک در سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های توسعه به‌دقت بازشناسی گردد. داده‌های پژوهش عمدتاً از منابع آرشیوی و اسناد رسمی گردآوری شده‌اند که شامل گزارش‌های سالانه، صورتجلسات، توافق‌نامه‌های مالی، مکاتبات میان دولت ایران و بانک، و اسناد منتشرشده توسط بانک جهانی و نهادهای ذی‌ربط است. این اسناد، به‌عنوان داده‌های دست‌اول، امکان بازسازی دقیق زنجیره رویدادها و ارزیابی نقش و تأثیر نهادهای بین‌المللی بر تدوین و تأمین مالی برنامه‌های عمرانی را فراهم آورده‌اند (Mahoney and Thelen, 2010). علاوه بر این، تحلیل محتوا و تطبیقی اسناد مختلف، روش‌های اصلی تحلیل داده‌ها در این پژوهش بوده‌اند که با هدف شناسایی روندهای نهادی، ساختارهای قدرت و گفتمان‌های غالب توسعه صورت گرفته‌اند (Bowen, 2009). همچنین از منابع ثانویه پژوهشی معتبر برای تکمیل فهم تاریخی و نهادی زمینه مورد مطالعه بهره برده شده است.

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

بررسی نقش بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای کشورهای در حال توسعه، طی یک دهه اخیر، به شدت مورد توجه پژوهشگران رویکرد نهادگرایی تاریخی قرار گرفته است. مطالعات نشان می‌دهد این بانک، علاوه بر نقش سنتی در تأمین مالی پروژه‌ها، به یک طراح سیاست و معماری نهادی در کشورهای وام‌گیرنده تبدیل شده و از طریق شرط‌گذاری و انتقال الگوهای خاص، به شکل‌گیری ساختارها و مسیرهای توسعه‌ای خاص منجر می‌شود (Vetterlein and Moschella, 2022). بر اساس این یافته‌ها، پدیده‌ای به نام وابستگی به مسیر^۱ موجب می‌شود که حتی در شرایط تغییر محیطی و ناکارآمدی مدل‌ها، این بانک همچنان الگوهای قدیمی توسعه را در کشورهای مختلف

¹ Path Dependency

تکرار کند. این امر را می‌توان در نمونه‌هایی همانند اولویت‌بخشی به برق‌رسانی روستایی در برابر آب آشامیدنی سالم در آفریقا مشاهده کرد، که ناشی از میراث نهادی و سیاست‌های تثبیت‌شده بانک جهانی است. این بانک در ابتدا مأموریت داشت سرمایه‌گذاری در اقتصادهای جنگ‌زده را تسهیل کرده و منابع مالی را به کشورهایی که نیازمند بازسازی و توسعه بودند، هدایت کند (Elias et al., 2021). این بانک در کنار انجمن بین‌المللی توسعه به عنوان بخشی از ساختار بانک جهانی فعالیت می‌کند و تقریباً به ۲۰۰ کشور در نظام وام‌دهی جهانی خدمات ارائه می‌دهد (Somzhurek et al., 2021). دامنه فعالیت این نهاد فراتر از کمک‌های مالی وام بوده و شامل خدمات مشاوره فنی و پشتیبانی راهبردی از طریق برنامه‌های ملی توسعه نیز می‌شود (Palullungan, 2021). این بانک توان مالی خود را تقویت کرده و امکان تخصیص منابع برای پشتیبانی از فعالیت‌های انجمن بین‌المللی توسعه را فراهم آورده است، در حالی که رشد دارایی‌های کل را حفظ کرده و اقدامات توسعه‌ای تطبیقی را برای مقابله با چالش‌های جهانی شدن به اجرا گذاشته است. مأموریت بانک ترمیم و توسعه شامل فعالیت‌های وام‌دهی و بازتوزیع منابع مالی از بازارهای بین‌المللی به کشورهای عضو است و شاخص‌های پرتفوی وام این بانک بازتاب‌دهنده چارچوب سیاستی در حال تحول آن می‌باشد (Chugunov and Kucher, 2025).

در شانزدهمین گزارش سالانه بانک، به صراحت بیان شده که فعالیت‌های بانک بخشی از جریان گسترده‌تری از کمک‌های مالی و فنی به کشورهای کمتر توسعه‌یافته بوده است. این کمک‌ها شامل اعتبارات انجمن بین‌المللی توسعه، فعالیت‌های بانک توسعه اینتر‌آمریکن^۱ (IDB)، مشارکت در صندوق ویژه سازمان ملل و تلاش‌های گروه کمک‌های توسعه‌ای^۲ (DAG) بوده و همگی با همکاری بازارهای سرمایه و سرمایه‌گذاران خصوصی برای تأمین منابع مورد نیاز توسعه صورت گرفته‌اند. ادامه، گزارش نشان می‌دهد که بانک و انجمن بین‌المللی توسعه همچنان با انتقال منابع مالی از کشورهای توسعه‌یافته به کشورهای در حال توسعه، به بهبود سطح زندگی مردم این کشورها کمک کرده‌اند. این تجربه‌ها اهمیت نقش واسطه‌ای بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه را در بسیج و هدایت منابع جهانی به سمت پروژه‌های توسعه‌ای برجسته می‌کند. در مطالعه‌ای موردی، الیاس و مک‌اینرنی-لنکفورد (۲۰۲۱) نقش عضویت اندونزی در بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه را در شکل‌دهی به سیاست‌های توسعه ملی این کشور بررسی کرده و نشان داده‌اند که مشارکت فعال در پروژه‌های بانک و بهره‌گیری از منابع مالی آن،

¹ Inter-American Development Bank

² Development Assistance Group

تأثیر مستقیمی بر رشد اقتصادی و بهبود زیرساخت‌های ملی داشته است (Elias et al., 2021). همچنین، پژوهش چونگونوف و کوچر (۲۰۲۵) با تمرکز بر دوره پس از ۲۰۱۵، جایگاه این بانک را در معماری نظام مالی جهانی و تأمین مالی توسعه پایدار تحلیل کرده است. این مطالعه نشان می‌دهد که افزایش ظرفیت مالی بانک، نه تنها موجب رشد شاخص‌های پرداختی ناخالص و خالص پس از ۲۰۲۰ شده، بلکه امکان تخصیص منابع به انجمن بین‌المللی توسعه، تشکیل ذخایر و اجرای سیاست‌های سرمایه‌گذاری مؤثر را فراهم کرده است. یافته‌ها بیانگر نقش انطباقی بانک ترمیم و توسعه در برابر چالش‌های جهانی‌شدن و حرکت آن در چارچوب استراتژی ۲۰۲۰-۲۰۲۵ برای ارتقای نفوذ مالی و نهادی است (Chugunov and Kucher, 2025).

در نهایت، تحلیل شاخص‌های اعتباری انطباقی بانک ترمیم و توسعه و انجمن بین‌المللی توسعه در سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹ نشان می‌دهد که این دو نهاد همچنان از طریق وام‌های سرمایه‌گذاری و توسعه‌ای به تأمین مالی کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته پرداخته‌اند. نتایج مقایسه‌ای این دوره، تصویری دقیق از توزیع منابع، کیفیت اجرای پروژه‌ها و اهمیت عملیاتی بانک جهانی در نظام مالی بین‌الملل ارائه می‌دهد (World Bank, 2019). مطالعات داخلی مرتبط با کارکرد بانک‌های توسعه‌ای و به‌ویژه بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه، حاکی از وجود رویکردهای متنوع در تحلیل نقش و عملکرد این نهادها در توسعه اقتصادی کشورها و پیوند آن‌ها با نظام مالی بین‌الملل است. فیل سرائی و میرغمگین (۱۳۹۵)، با تمرکز بر نقش بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول در رشد و توسعه اقتصادی، به تحلیل چرایی تداوم شکاف درآمدی میان کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه می‌پردازند. به باور آنان، ساختارهای غیرمنعطف اقتصاد جهانی و سیاست‌های قدرت‌های بزرگ، کارایی برنامه‌های توسعه‌ای را محدود کرده است. آنان ضمن اشاره به کاهش حجم وام‌دهی بانک جهانی و بانک ترمیم و توسعه به کشورهای در حال توسعه در سال‌های اخیر، استدلال می‌کنند که سیاست‌های توصیه‌شده از سوی این نهادها (از آزادسازی تجاری تا خصوصی‌سازی) دارای آثار متناقض و زمینه‌مند است (Filsaraei and Mirghamgin, 2016). ارکاکلی و همکاران (۱۳۹۵)، با رویکردی اقتصادسنجی و تحلیل داده‌های تابلویی، به سنجش توسعه مالی بین‌الملل و اثر آن بر جهانی‌شدن اقتصاد در ایران و کشورهای جنوب غرب آسیا طی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۱۱ پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که شاخص توسعه مالی بین‌الملل ایران (۰.۳۹) بالاتر از میانگین منطقه (۰.۲۱) بوده، اما روند کلی نزولی است. آنان با تأکید بر

وجود رابطه معنادار میان توسعه مالی بین‌الملل و شاخص جهانی شدن، نقش نهادهایی چون بانک جهانی و خصوصاً بانک ترمیم و توسعه را در ایجاد پیوندهای ساختاری اقتصاد ملی با شبکه مالی جهانی برجسته می‌سازند (Agharkakli et al., 2016). کدخدایی و مقدمی (۱۴۰۴) به تحلیل سازوکارهای نظارتی بر عملکرد سازمان‌های بین‌المللی اقتصادی پرداخته و بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه را به‌عنوان مطالعه موردی بررسی کرده‌اند. در این مطالعه، با استناد به ماهیت دوگانه سازمان‌های بین‌المللی (برخورداری از شخصیت حقوقی مستقل و وابستگی به اراده دولت‌های عضو) ضرورت وجود سازوکارهای نظارتی شفاف و مبتنی بر نظام حقوق بین‌الملل مطرح می‌شود. نویسندگان با وجود محدودیت‌های پیش‌بینی شده در نظام فعلی، ایجاد یک رکن نظارتی دائمی و هم‌تراز با رکن فراگیر را راهکاری برای ارتقای پاسخ‌گویی و شفافیت بانک ترمیم و توسعه می‌دانند (Kadkhodae and Moghaddami, 2025).

رستم‌زاده و نصیرآبادی (۱۳۹۵)، با تمرکز بر تجربه بانک توسعه اسلامی در تأمین مالی پروژه‌های زیرساختی، نشان می‌دهند که استفاده از ظرفیت‌های بانک‌های توسعه‌ای بین‌المللی می‌تواند برای کشورهای در حال توسعه (از جمله ایران) در گسترش زیرساخت‌ها و تحقق اهداف توسعه‌ای ملی مؤثر باشد. هرچند محور اصلی آنان بانک توسعه اسلامی است، اما یافته‌هایشان از منظر مقایسه‌ای قابل تعمیم به رویکرد بانک ترمیم و توسعه در حوزه تأمین مالی پروژه‌های زیربنایی و ارائه تسهیلات توسعه‌ای به کشورهای فاقد دسترسی آسان به بازارهای مالی جهانی است (Rostamzadeh and Nasirabadi, 2016). میرجلیلی (۱۳۹۲) در گزارشی از یک نشست تخصصی، تجربه بانک جهانی و سایر بانک‌های توسعه‌ای در بحران اقتصادی جهانی و نیز تحولات پس‌انداز و سرمایه‌گذاری تا سال ۲۰۳۰ را بررسی کرده است. در این تحلیل، نقش ضدچرخه‌ای بانک‌های توسعه‌ای پس از بحران جهانی و اقدامات هدفمند بانک جهانی در سه محور (حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، نگهداری سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی و تقویت رشد بخش خصوصی)، تبیین شده است. افزون بر این، اثرات عوامل جمعیتی، اقتصادی و نهادی بر روندهای جهانی پس‌انداز و سرمایه‌گذاری شناسایی و اولویت ایجاد فضای مساعد سرمایه‌گذاری در سطح ملی به‌عنوان پیش‌شرط ثبات اقتصاد کلان مطرح شده است.

مجموعه این یافته‌ها نشان می‌دهد که درک نقش بانک ترمیم و توسعه در برنامه‌های توسعه‌ای، نیازمند توجه هم‌زمان به سیاست‌های کلان اقتصادی، پیوندهای ساختاری با نظام مالی بین‌الملل، سازوکارهای نظارتی، و نیز تعاملات مقایسه‌ای با سایر بانک‌های توسعه‌ای است. این چارچوب تحلیلی، در بخش آتی پشتیبان بررسی تاریخی-نهادی در بستر اجرای اولین برنامه توسعه اقتصادی ایران خواهد بود.

علیرغم وجود مطالعاتی در زمینه توسعه اقتصادی و نقش بانک‌های توسعه‌ای، بررسی و مرور ادبیات موجود نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش جامع و مبتنی بر رویکرد تحلیل تاریخی-نهادی درباره تأثیر بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه بر برنامه‌های توسعه در ایران، به‌ویژه برنامه اول عمرانی انجام نشده است. این خلأ علمی، ضرورت انجام مطالعه‌ای را برجسته می‌سازد که نه تنها به بازخوانی تجربه اولیه همکاری ایران و این بانک بپردازد، بلکه با تکیه بر تحلیل هم‌زمان بسترهای تاریخی، ساختارهای نهادی و سیاست‌های کلان اقتصادی، تصویری جامع از این تعامل ترسیم کند. پژوهش حاضر با چنین رویکردی، تلاشی منسجم در این حوزه به‌شمار می‌آید و از منظر تاریخی، امکان بازسازی روندهای تصمیم‌گیری کلان و شناسایی محدودیت‌ها و فرصت‌های تعامل با نهادهای مالی بین‌المللی را فراهم می‌آورد.

۳. برنامه اول عمرانی؛ تجربه نخست برنامه‌ریزی اقتصادی

اولین برنامه توسعه در ایران (برنامه عمرانی اول) در ۲۶ بهمن ۱۳۲۷ به تصویب مجلس شورای ملی رسید و سپس در ۱۳ تیر ۱۳۲۸ قانون اجازه اجرای موقت برنامه عمرانی اول تصویب شد. برنام مدت اجرای این برنامه هفت سال (از مهر ۱۳۲۸ تا شهریور ۱۳۳۴) بود. در عصر پهلوی پنج برنامه عمرانی تدوین و اجرا گردید. از میان آنها، برنامه پنجم عمرانی مدتی بعد از تصویب و اجرا، مورد بازبینی و تجدیدنظر کلی قرار گرفت. در ابتدا هدف طراحی برنامه‌های مداوم نبود بلکه صرفاً تدوین برنامه‌های هفت‌ساله در حوزه کشاورزی بود، اما بعد از آن برنامه‌های دیگری تدوین شد و بعد از دومین برنامه عنوان عددی (برنامه عمرانی دوم و سوم و ...) برای قوانین مربوط به آنها قید شد. در سال ۱۳۱۰ مهندس علی زاهدی در کتابی با عنوان لزوم پروگرام صنعتی، تلاش‌های زیادی برای بیان اهمیت صنعتی شدن ایران به‌عمل آورد. در سال ۱۳۱۶ به پیشنهاد ابوالحسن ابتهاج (رئیس وقت اداره نظارت بر شرکت‌های دولتی)، حسین اعلا (رئیس اداره کل تجارت) موضوع لزوم برنامه‌ریزی در ایران را با رضاشاه مطرح کرد که مورد موافقت قرار گرفت (Nili and Karimi, 2017). به دنبال آن، اساسنامه شورای اقتصاد با موافقت وزیر مالیه (علی اکبر داور) تهیه و برای تصویب به هیئت دولت ارائه شد. و در فروردین سال ۱۳۱۶ به تصویب هیئت دولت رسید. در آن زمان جم نخست وزیر بود و داور تازه خودکشی کرده بود و محمود بدر کفیل وزارت مالیه شده بود (Ebtahaj, 1992). بعد از تشکیل شورای اقتصاد، ابتهاج بعنوان رئیس دبیرخانه شورای اقتصاد، مسئول تهیه مقدمات سندی به نام نقشه اقتصادی کشور می‌شود. اصطلاح نقشه اقتصادی کشور را ابتهاج خود مطرح کرده است. پس از آن شورای اقتصاد در سال ۱۳۱۶ یک

کمیسیون دائمی به نام کمیسیون تهیه برنامه برای محصولات تشکیل داد. این کمیسیون پیشنهادهایی برای اصلاح وضع کشاورزی و اسکان عشایر تهیه کرد و برنامه‌ای به نام برنامه هفت ساله کشاورزی به نخست وزیر ارائه نمود (McLeod, 2001). آخرین تلاش‌ها برای تهیه یک برنامه اقتصادی قبل از جنگ جهانی دوم و اشغال ایران به دست متفقین توسط ابتهاج صورت گرفت. در آبان ۱۳۱۸ احمد متین دفتری، که در کابینه محمد جم سمت وزیر دارایی بود، مامور تشکیل دولت شد. ابتهاج در آن زمان مدیرکل بانک ملی ایران بود. در نامه‌ای که ابتهاج در تاریخ ۲ آذر ۱۳۱۸ به متین دفتری ارسال می‌کند، آمده است: اگر بخواهیم علت مغشوش بودن وضع اقتصادی کشور را به‌طور اختصار بیان کنیم، به جرات می‌توان گفت که دلیل عمده، (۱) نداشتن برنامه اقتصادی و (۲) نبودن مرکزیت در کارهای اقتصادی است. در ادامه نامه با برشمردن مشکلات عدیده اقتصادی کشور، بهترین راه‌حل اصولی را برای کاهش این مشکلات، داشتن برنامه و یک سازمان هدایت‌کننده برنامه در هیئت دولت ایران معرفی می‌کند (بانک ملی، ۱۳۲۷). این اولین پیشنهاد برای تهیه یک برنامه اقتصادی و ایجاد سازمان برنامه در ایران است. نامه از طریق دفتر مخصوص به اطلاع رضا شاه می‌رسد (Ebtahaj, 1992). لایحه برنامه عمرانی اول ۲۶ بهمن ۱۳۲۷ به تصویب مجلس رسید اما عملاً اجرای آن بعد از تصویب قانون اجرای موقت برنامه هفت ساله عمرانی اول در ۱۳ تیر ۱۳۲۸ شروع شد. دو سال اول برنامه بیشتر صرف تشکیلات سازمانی و نیز آماده سازی و انجام مطالعات لازم شد.

۴. بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه و برنامه عمرانی اول

در فروردین ۱۳۲۵ هیئت‌وزیران تشکیل هیئتی به نام هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور را با انتخاب و ریاست وزیر دارایی (مرتضی قلی بیات) تصویب کرد. سپس هیئت‌دولت در اولین جلسه خود در ۲۵ فروردین ۱۳۲۵ تصمیم گرفت با کمک سازمان‌ها و وزارتخانه‌ها اقدام به تهیه برنامه مقدماتی کند. هیئت تهیه نقشه اصلاحی و عمرانی کشور توانست گزارش خود را در پایان خرداد ۱۳۲۵ با عنوان، برنامه هفت‌ساله عمرانی و اصلاحی کشور به هیئت دولت ارائه کند (Nili and Karimi, 2017). در تاریخ ۲۷ مرداد ۱۳۲۵ هیئت‌دولت تشکیل هیئت‌عالی برنامه را تصویب کرد. پس از مطالعاتی که توسط هیئت‌عالی برنامه به‌عمل آمد، توانایی مالی کشور برای اجرای نقشه وسیعی که اصلاحات اجتماعی و اقتصادی را در برداشته باشد، ناکافی تشخیص داده شد و دولت به فکر افتاد که بخشی از اعتبارات مورد نیاز را از طریق گرفتن وام از خارج تأمین کند. این هیئت، بانک ملی ایران (به سرپرستی ابوالحسن ابتهاج) را مامور مطالعه برای پیدا کردن راهکارهای تأمین اعتبارات برنامه کرد (Ebtahaj, 1992). هیئت دولت به

پیشنهاد و تشویق ابوالحسن ابتهاج (که از سال ۱۳۲۱ رئیس بانک ملی ایران و در سال ۱۳۲۳ نماینده ایران در کنفرانس برتون وودز بعنوان پایه‌گذار بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه که هم‌اکنون بانک جهانی نامیده می‌شود، بود) تقاضای وامی به مبلغ ۲۵۰ میلیون دلار برای اجرای برنامه هفت ساله، تنظیم و در ۳ آبان ۱۳۲۵ از طریق سفارت ایران در آمریکا، تسلیم هیئت‌مدیره بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه کرد. بانک جهانی (ترمیم و توسعه) پرداخت وام را منوط به ارائه گزارش دقیق و اعلام نحوه مصرف و شیوه استرداد وام دریافتی می‌کند. وام بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه، به‌عنوان یکی از منابع اصلی تأمین مالی پروژه‌های توسعه‌ای مدنظر طراحان برنامه قرار گرفت. منابع (درآمدها) و اعتبارات (هزینه‌ها) اجرای برنامه در ۲۱ میلیارد ریال بود.

در اسناد و مذاکرات رسمی پیش از تصویب برنامه، اتکا به وام‌های بانک جهانی نقش محوری در برنامه‌ریزی بودجه‌ای و اولویت‌بندی پروژه‌های عمرانی داشت. هدف، استفاده از تسهیلات مالی خارجی برای اجرای پروژه‌های زیربنایی در حوزه‌های کشاورزی، آب، حمل‌ونقل و انرژی بود که در چارچوب طرح‌های پیشنهادی شرکت‌های مشاور خارجی نیز پیش‌بینی شده بود.

منابع مالی برای اجرای برنامه ابتدا حدود ۶۲ میلیارد ریال بود که بعداً در لایحه نهایی به ۲۱ میلیارد ریال کاهش یافت. به دلیل نگرانی درباره تأمین مالی در ابتدا و در گزارش مشرف نفیسی پیشنهاد شده بود که یک سوم از هزینه برنامه (حدود ۲۰۰ میلیون دلار) از طریق وام از بانک جهانی و دوسوم باقی‌مانده نیز از محل منابع داخلی تأمین شود. برای افزایش منابع داخلی نیز ۴ روش پیشنهاد شده بود: ۱. اختصاص کامل منابع حاصل از حق امتیازها و سهم سود دریافتی دولت از شرکت نفت ایران و انگلیس به برنامه (۶۰ میلیون پوند)؛ ۲. کاهش نسبت پشتوانه اسکناس منتشر شده از ۱۰۰ درصد به ۵۰ درصد به منظور آزاد شدن منابع بانک ملی برای پرداخت وام برای تأمین مالی (۳۵ میلیون پوند)؛ ۳. سازماندهی دوباره کارخانه‌های دولتی که توسط بانک صنعت و معدن اداره می‌شوند و فروش آن به سرمایه‌گذاران خصوصی (۸ میلیون پوند) و ۴. تشویق سرمایه‌گذاری و پس‌انداز خصوصی به میزان ۸ میلیون پوند (گزارش مقدماتی برنامه اول توسعه عمرانی، ۱۳۲۶). با این حال، تحولات سیاسی در جریان ملی‌شدن صنعت نفت (۱۳۲۹) و تشدید بحران در روابط خارجی ایران، به‌ویژه با بریتانیا و متحدان غربی، مانعی جدی برای دریافت این منابع مالی شد. علی‌رغم مذاکرات انجام‌شده میان دولت ایران و بانک جهانی، در نهایت هیچ‌گونه وامی به ایران پرداخت نشد. بانک جهانی ضمن ابراز تمایل اولیه برای مشارکت، در عمل از ورود به پروژه‌های مالی در ایران اجتناب کرد؛ این تصمیم تحت تأثیر فشارهای سیاسی و بلا تکلیفی ناشی از

مناقشه نفتی و تحریم‌های اعمال‌شده بر دولت ایران بود. بنابراین، گرچه بانک جهانی نقشی در بازبینی ساختارهای نهادی، ارائه مشاوره‌های غیررسمی و تبادل اطلاعات فنی با مقامات ایرانی ایفا کرد، اما در مقام یک نهاد تأمین‌کننده مالی، نقشی بالفعل و مؤثر در اجرای برنامه اول عمرانی نداشت. این ناکامی موجب شد دولت ایران در میانه اجرای برنامه، با تنگنای ارزی جدی مواجه شود. برای تهیه برنامه مورد درخواست هیئت‌مدیربانک بین‌المللی ترمیم و توسعه، دولت ایران از طریق سفیر ایران در آمریکا با چند شرکت مشاوره مذاکراتی انجام داد. نهایتاً حسن مشرف نفیسی بعنوان نماینده ایران در بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه با شرکت مهندسين مشاور موريس نودسن^۱ وارد مذاکره و عقد قرارداد شد که آنها در تهیه برنامه اصلاحی نهایی به هیئت‌عالی برنامه کمک کند. شرکت موريس نودسن، یکی از پیشگامان شرکت‌های مشاوره مهندسی آمریکایی، نقش کلیدی در فازهای فنی برنامه عمرانی اول داشت. این شرکت با بهره‌گیری از دانش روز مهندسی و تکنولوژی‌های مدرن، در طراحی و ارزیابی دقیق پروژه‌های زیرساختی مهمی مانند شبکه‌های آبیاری، راه‌آهن، سیستم‌های برق‌رسانی و صنایع سنگین مشارکت فعال داشت. در آذر ۱۳۲۵ قراردادی میان دولت و شرکت مذکور بسته شد که به موجب آن هیئت مرکب از ۱۰ نفر مهندس آمریکایی شرایط کشور را برای اجرای برنامه، مورد مطالعه قرار دهند و پیشنهادهای عملیاتی خود را ارائه کنند.

گروه نخست کارشناسان اعزامی به سرپرستی جی.اف.دان^۲ نایب رئیس بخش عملیات خارجی شرکت موريس نودسن در دی ماه ۱۳۲۵ به ایران آمدند. اعضای این هیئت حدود چهار ماه در ایران بودند، و طی این مدت بانک ملی، محل استقرار و کار آنها بود. ابوالحسن ابتهاج (رئیس وقت بانک ملی) برای اطمینان از اینکه اعضای گروه وظایف خود را با کمترین مشکل و تاخیر انجام دهند، هرآنچه در توان داشت فراهم کرد و خدمات پشتیبانی بانک را در اختیار آنها قرار داد. به‌صورتیکه در گزارش مشاوران به این سطح از همکاری اشاره گردید. قرار بود هیئت مشاورین فهرستی از پروژه‌های ارزشمندی را که مخارج آن حدود ۵۰۰ میلیون دلار یا بیشتر بود، ارائه نماید تا از میان آنها برنامه‌های جایگزین با هزینه ۲۵۰ یا ۵۰۰ میلیون دلار انتخاب شود (Bostock and Geoffrey, 2019). مشاوران موريس نودسن پس از چندماه فعالیت در ایران و سفر به نقاط مختلف کشور در اردیبهشت ۱۳۲۶ کار خود را خاتمه دادند و با استفاده از آمارها و اطلاعاتی که هیئت‌عالی برنامه گردآوری کرده بود در مردادماه ۱۳۲۶ گزارش خود

^۱. Morrison Knudsen

^۲. G.F. Dunn

را با عنوان «برنامه توسعه و عمران ایران» به دولت ایران ارائه کرد. این گزارش به توسعه کشاورزی، احداث مراکز صنعتی مانند سیمان، نیشکر، چغندر و قند و زیر بناهای عمرانی همچون پل‌ها، راه‌ها و سدها تاکید ویژه دارد. همچنین در بخشی از این گزارش به «تهیه آمار کامل درباره منابع طبیعی» پرداخته شده است و پیشنهاد شده تا نقشه‌برداری تفصیلی از کلیه کشور، ثبت میزان بارش، جریان آب رودخانه‌ها، مطالعه درباره آب‌های تحت‌الارضی، ذخایر معادن و وضعیت خاک‌ها صورت گیرد و استفاده از گاز طبیعی و نفت جنوب به عنوان سوخت اصلی در کشور در اولویت باشد. در این گزارش هیئت‌اعزامی موريسون نودسن، طرح کلی سه برنامه پیش‌بینی شد که مخارج آن حدود ۱۲۵۰ میلیون دلار بود.

در حالی که کوچک‌ترین برنامه، مخارجی حدود ۲۵۰ میلیون دلار در برداشت. تصمیم‌گیری در خصوص مقیاس برنامه موردنظر کشور و چگونگی تامین مالی آن بر عهده ایران گذاشته شد (گزارش هیئت مشاورین موريسون نودسن، ۱۹۴۹). در این گزارش آن‌ها با حذف تعدادی از طرح‌های مشخص شده در برنامه نهایی از سوی شورای عالی برنامه؛ جمع هزینه‌ها برای اجرای ۲۳۴ طرح را ۱.۲۵۰ میلیون دلار پیش‌بینی کردند. علاوه بر این، دو برنامه ۵۰ و ۲۵۰ میلیون دلاری نیز پیشنهاد کردند. در آن ۱۳۲۶ حسن مشرف نفیسی که از طرف نخست‌وزیر به سمت وزیر مشاور و معاون نخست‌وزیر انتخاب شده بود مامور شد با کمک و مشورت هیئت‌عالی برنامه و با توجه به گزارش شرکت موريسون نودسن برنامه نهایی قابل اجرا را تهیه کند. توصیه‌های ارائه شده در گزارش مشاوران موريسون نودسن بطور کامل دنبال نشد. زیرا بسیاری از مطالعات هیئت برنامه‌ریزی که مشاوران گزارش خود را بر مبنای آن تهیه کرده بودند ناقص بود (گزارش مقدماتی برنامه اول توسعه عمرانی، ۱۳۲۶).

در نهایت گزارش برنامه توسط مشرف نفیسی یا در نظر گرفتن گزارش مشاوران موريسون نودسن تهیه شد و پس از تصویب در هیئت دولت، در اردیبهشت ۱۳۲۷ با عنوان لایحه برنامه عمرانی هفت‌ساله اول، توسط دولت به مجلس تقدیم شد. مهمترین جنبه گزارش مشرف نفیسی بیان نگرانی هیئت برنامه‌ریزی در خصوص ضرورت مصون ماندن برنامه از فساد گسترده در ایران بود. به همین دلیل در گزارش پیشنهاد شده بود که یک نهاد مستقل بدون تأثیرپذیری از تحولات سیاسی برای نظارت بر اجرا و مخارج برنامه ایجاد شود. بر همین اساس در شهریور همان سال (۱۳۲۷) سازمان موقت برنامه به ریاست مشرف نفیسی تاسیس شد. این شرکت با انجام مطالعات امکان‌سنجی جامع و ارائه نقشه‌های مهندسی دقیق، امکان بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی و انسانی ایران را فراهم ساخت. از سوی دیگر، نوريسون -مدوسن به‌عنوان پل ارتباطی میان دانش فنی غربی و شرایط خاص ایران، در انتقال فناوری و تربیت نیروی انسانی

متخصص نقش برجسته‌ای ایفا نمود که به توسعه ظرفیت‌های مهندسی داخلی کشور کمک شایانی کرد. این اقدام ضمن افزایش کیفیت پروژه‌ها، باعث کاهش مخاطرات فنی و افزایش سرعت اجرای طرح‌ها گردید.

همچنین برای کمک به ایران در تهیه برنامه با هدف اخذ وام از بانک جهانی شرکت مهندسی مشاور ماوراء بحار^۱ قراردادی جهت استفاده از خدمات تخصصی آنها تنظیم و منعقد شد. قرارداد تنظیمی با عنوان قرارداد خدمات تخصصی، در ۲۵ مهر ۱۳۲۷ بین طرفین امضا شد. این شرکت یک گروه مهندسی مشاور توانمند آمریکایی و باتجربه بود که از ۱۱ شرکت مهندسی در سال ۱۹۴۷ بنا به درخواست دولت آمریکا برای مطالعه کامل صنایع ژاپن جهت بازسازی پس از خرابی‌های ناشی از جنگ جهانی دوم ایجاد شد. علیرغم تقدیم لایحه برنامه در اردیبهشت ۱۳۲۷ به مجلس شورای ملی، تصویب آن با تاخیراتی مواجه شد. در این بین، پس از تغییر دولت حکیمی و به دنبال تصمیم هیئت دولت جدید (به ریاست عبدالحسن هژیر) در شهریور ۱۳۲۷ جهت اطلاع از نظر کارشناسان و متخصصان جهانی درباره برنامه و استفاده از نظرات آنها جهت رفع نواقص برنامه، به ابوالحسن ابتهاج (بعنوان نماینده ایران در جلسه مجمع عمومی بانک جهانی) ماموریت داده شد به همراه سفیر ایران در واشنگتن و بنا بر توصیه بانک جهانی با ماموریت این شرکت در ایران ایجاد یک اتاق فکر اقتصادی است. اتاق فکری که امروز با نام سازمان برنامه شناخته می‌شود.

در گزارش این شرکت پس از بررسی وجوه اقتصاد ایران به مشکلاتی نظیر: وجود امکان بهبود درآمد کشور و کم اهمیت بودن قروض دولت، دور بودن اقتصاد ایران از اقتصاد آزاد، دولتی بودن قسمت‌های مهم اقتصاد ایران، تمرکز بیش از حد امور سیاسی و اقتصادی در تهران، عدم حس مسوولیت نزد طبقه حاکم، فساد اداری، بدوی بودن سیستم کشاورزی و دامپروری، کوچک و کم اهمیت بودن طبقه متوسط و بزرگ بودن طبقه فقیر، پایین بودن سطح بهداشت عمومی، پایین بودن سطح آموزش و توصیه‌هایی در مورد اصلاحات عمیق در سیستم مالیاتی، انعطاف‌پذیر کردن برنامه جهت تغییرات احتمالی به دلیل طولانی بودن دوران برنامه و سپردن مدیریت برنامه به دست افراد لایق و درست‌کار، اشاره شده است (گزارش شرکت مهندسی مشاوره ماوراء بحار، ۱۳۲۸). این گزارش منجر به تهیه برنامه‌ای مقدماتی و کلی شد، اما برای تهیه برنامه تفصیلی بار دیگر از شرکت مهندسی مشاوره ماوراء بحار تقاضای

^۱. Consultants Incorporated Oversras

همکاری به عمل آمد. قرارداد دوم دولت ایران با شرکت ماوراء بحار در بهمن ۱۳۲۷ برای تهیه برنامه تفصیلی بین طرفین منعقد شد اما در عمل به دلیل وجود موانع، گزارش ابتدایی پس از چهارماه و گزارش نهایی آنها خیلی دیر و در مهر ۱۳۲۸ پس از تصویب برنامه عمرانی اول، در اختیار سازمان موقت برنامه قرار گرفت و که به دلیل تاخیر در ارائه، مورد استفاده قرار نگرفت (Mosharraf Naficy, 1962).

شرکت مهندسی مشاور ماوراء بحار، پیش از تصویب برنامه اول، در اواخر دهه ۱۳۲۰ با تدوین نخستین طرح جامع توسعه اقتصادی ایران، نقش استراتژیکی در جهت‌دهی به سیاست‌های توسعه‌ای کشور ایفا نمود. این شرکت با انجام تحلیل‌های همه‌جانبه از ظرفیت‌های اقتصادی، اجتماعی و زیرساختی ایران، به دولت کمک کرد تا چارچوبی روشن و هدفمند برای برنامه‌های عمرانی ترسیم نماید. ماوراء بحار با ارائه راهکارهایی برای توسعه بخش‌های مختلف اقتصاد، به ویژه صنایع مادر و زیرساخت‌های حیاتی، نقش تعیین‌کننده‌ای در پایه‌گذاری ساختار برنامه اول ایفا نمود. این شرکت با تأکید بر ارتباط متوازن میان بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات، زمینه‌ساز شکل‌گیری نگرش کلان‌نگر به توسعه در ایران شد و کمک کرد تا برنامه عمرانی اول، صرفاً یک پروژه عمرانی، بلکه یک طرح توسعه اقتصادی ملی در نظر گرفته شود. اجرای برنامه عمرانی اول با جریان‌ات مربوط به ملی شدن صنعت نفت و تصویب قانونی با همین عنوان در مجلس همراه شد.

جریان ملی شدن صنعت نفت یکی از بحث‌برانگیزترین مقاطع تاریخ سیاسی و حتی اقتصادی ایران به شمار می‌رود. علیرغم گذشت هفت‌دهه از این رویداد، برداشت‌های مختلفی از ابعاد و تبعات آن وجود دارد از دیدگاه‌هایی که معتقدند ملی شدن صنعت نفت یک دستاورد ملی در زمینه استقلال سیاسی و اقتصادی کشور حداقل در آن زمان بوده تا رویکردهایی که قائل به برخی اشتباهات در نپذیرفتن پیشنهادها سازش معقول قدرت‌های جهانی هستند. در اینجا بدون داوری سیاسی و تاریخی صرفاً به تاثیر این موضوع از منظر بین‌المللی بر برنامه اول عمرانی پرداخته می‌شود. ویرایش اولیه برنامه عمرانی اول در آذر ۱۳۲۶ آماده شد. در میزان منابع مالی این برنامه که در ابتدا حدود ۶۲ میلیارد ریال پیش‌بینی شده بود، با توجه به منابع مالی و نیروی انسانی موردنیاز، تجدیدنظر شد و منابع به ۲۱ میلیارد ریال تقلیل یافت. بخش عمده درآمدهای موردنیاز برای اجرای برنامه عمرانی اول از محل درآمدهای نفت (۳۷.۱ درصد) و وام‌های خارجی (۳۱.۹ درصد) در نظر گرفته شده بود. تا قبل از ملی شدن صنعت نفت و بحران تحریم درآمدهای نفتی، از سال ۱۳۱۹ش تا ۱۳۲۶ش سهم ارزش افزوده بخش نفت از ۲۰ درصد به حدود ۴۰ درصد می‌رسد بصورتیکه در سال ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ش بخش نفت دارای بیشترین

سهم ارزش افزوده در میان بخش‌های اقتصادی از تولید ناخالص داخلی بوده است. با وجود آمدن بحران نفتی، سهم ارزش افزوده این بخش با کاهش شدید در سال ۱۳۳۰ش مواجه و با قطع کامل درآمدهای نفتی در سال‌های ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ش این مقدار به صفر رسید. علاوه بر محدودیت و سپس قطع درآمدهای نفتی (۳۷.۱ درصد منابع مالی برنامه را شامل میشد) مقرر شده بود ۳۱.۹ درصد منابع مالی مورد نیاز از بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی) تامین شود. دولت ایران مذاکرات خود را برای اخذ وام با مقامات بانک مذکور آغاز نمود ولی اندکی پس از ورود نمایندگان این بانک به ایران، صنعت نفت ایران ملی اعلام شد و مذاکرات بین طرفین تعطیل گردید (Nili and Karimi, 2017).

بنابراین درآمدهای پیش‌بینی شده اجرای برنامه اول در دو منبع اصلی، با بحران مواجه گردید و عملاً امکان ادامه برنامه میسر نبود. پس از ملی شدن صنعت نفت، کشور چندان در مقابل فشار قدرت‌های بین‌المللی تاب نیاورد و در شهریور سال ۱۳۳۳ش قرارداد فروش نفت و گاز که به قرارداد کنسرسیوم مشهور است منعقد شد... بدین ترتیب فروش نفت ایران پس از نزدیک به چهار سال وقفه در بهمن سال ۱۳۳۳ش از سر گرفته شد. در سال ۱۳۳۴ش (سال آخر برنامه اول عمرانی و شروع برنامه عمرانی دوم) روند افزایش درآمدهای نفتی با ۳۴۹٪ رشد نسبت به سال ماقبل آن ادامه می‌آید. دو سال نخست برنامه عمرانی اول از تاریخ اجرا (یعنی سال‌های ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹) بیشتر صرف تشکیلات سازمانی و نیز آماده سازی و انجام مطالعات لازم شد. در سال ۱۳۲۹ش صنعت نفت کشور ملی و درآمدهای نفتی به واسطه تحریم بریتانیا تا سال ۱۳۳۳ش به صفر رسید. علاوه بر مزیقه شدید مالی دولت برای اجرای برنامه عمرانی اول که با قطع درآمدهای نفتی مواجه گردید، عدم دسترسی به وام از بانک بین‌المللی ترمیم توسعه به دلیل ملی شدن صنعت نفت عملاً ۷۰ درصد از منابع مالی پیش‌بینی شده مالی برای اجرای برنامه عمرانی اول را با مشکل مواجه گردانید. لایحه تامین پشتوانه اسکناس، که میزانی از ارز و طلای پشتوانه را آزاد می‌کرد و یک قسمت از سهم اعتبارات عمرانی را نیز تامین می‌نمود توسط برنامه‌ریزان تهیه شد، ولی به تصویب مجلس شورای ملی نرسید. در این مدت کودتای ۱۳۳۲ش نیز به وقوع پیوست، بعد از بازگشت محمدرضا شاه (شهریور ۱۳۳۴ش) ابتهاج برنامه اول عمرانی را ملغی کرد. بدین ترتیب عملاً برنامه اول فرصت اجرا شدن را نداشته و اجرایی نشده است. معطل ماندن ۸۰ درصد برنامه که ناشی از عدم دسترسی به منابع درآمدی نفتی بواسطه تحریم فروش نفت ایران بوده است عامل توقف و عدم اجرای برنامه اول به شمار می‌رود.

بطورکلی در جریان تدوین نخستین برنامه عمرانی، توصیه‌های شرکت مورسن-نودسن و هیئت‌های مشاور خارجی شامل الگوهایی نظیر تمرکز سرمایه‌گذاری در کانون‌های صنعتی منتخب، ایجاد شبکه‌های حمل‌ونقل عمدتاً به سمت بنادر جنوبی، و برون‌سپاری بخش قابل‌توجهی از خدمات مهندسی به پیمانکاران آمریکایی و اروپایی بود؛ توصیه‌هایی که برخی کارشناسان داخلی آن را به معنای جهت‌دهی به ساختار اقتصاد ایران بر اساس نیازهای تجاری و استراتژیک قدرت‌های غربی تفسیر کردند. این الگوها عملاً با رویکرد تمرکززدایی منطقه‌ای و توزیع متوازن سرمایه‌گذاری که بخشی از گفتمان توسعه داخلی بود، در تعارض قرار داشت. از سوی دیگر، مذاکرات وام با بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه تحت فشارهای مستقیم بریتانیا (به‌ویژه از مجرای هیئت‌مدیره بانک) و غیرمستقیم از سوی وزارت خارجه آمریکا و لابی شرکت نفت ایران و انگلیس، به بن‌بست رسید.

این فشارها عمدتاً در قالب تأکید بر ریسک سیاسی ایران پس از ملی‌شدن نفت و ضرورت پایداری درآمد‌های ارزی پیش از اعطای وام اعمال می‌شد. در این میان، در داخل کشور نیز شکاف‌هایی پدید آمد. بخشی از نخبگان و نمایندگان مجلس، پذیرش وام مشروط را تهدیدی برای حاکمیت اقتصادی می‌دانستند، در حالی که مدیران سازمان موقت برنامه، آن را ضرورتی حیاتی برای پیشبرد پروژه‌های زیرساختی تلقی می‌کردند. پیامد این تنش‌ها، تعدیل یا کنار گذاشتن برخی توصیه‌های مشاوران و بازطراحی بخش‌هایی از برنامه متناسب با شرایط مالی جدید بود؛ فرآیندی که نشان می‌دهد تحمیل چارچوب نهادی هرچند در مرحله طراحی پررنگ بوده، اما در مواجهه با ملاحظات سیاسی-اقتصادی داخلی و خارجی، ناگزیر از بازنگری و بومی‌سازی شده است.

نتیجه‌گیری

بررسی تجربه نخستین برنامه عمرانی ایران در پرتو نقش بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه نشان می‌دهد که هرچند این نهاد در مقام تأمین‌کننده اصلی منابع مالی، به دلیل تحولات سیاسی مرتبط با ملی‌شدن صنعت نفت و سایر پیامدهای ژئوپلیتیکی آن و نیز سایر مناسبات بین‌المللی، حضور مؤثری نیافت، اما در عرصه شکل‌دهی به ساختار برنامه‌ریزی و انتقال دانش فنی و نهادی اثرات پایداری برجای گذاشت. این تجربه، از منظر رویکرد تاریخی- نهادی، نمونه‌ای شاخص از تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم نهادهای بین‌المللی بر مسیر توسعه یک کشور در حال گذار است؛ تجربه‌ای که هم محدودیت‌ها و هم ظرفیت‌های تعامل با سازوکارهای مالی- مشورتی بین‌المللی را آشکار ساخت. از منظر تاریخی، دوره پس از جنگ جهانی دوم زمانی بود که بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه به‌عنوان محور اصلی گروه بانک جهانی،

مأموریت خود را بر بازسازی اقتصادی و سپس توسعه کشورهای در حال توسعه متمرکز کرده بود. هم‌زمان، ایران وارد مرحله جدیدی از سیاست‌گذاری توسعه شد که نیازمند دسترسی به منابع مالی بزرگ و چارچوب‌های برنامه‌ریزی نوین بود. تعامل اولیه ایران با بانک، بستر ورود ایده‌ها و الگوهای فنی- اقتصادی غربی را به فرآیند برنامه‌ریزی ملی ایجاد کرد. حمایت بانک از تشکیل هیئت‌های کارشناسی، به‌ویژه همکاری با شرکت‌های مشاوره بین‌المللی مانند موريسن نودسن و ماوراء بحار، موجب شد که ابعاد فنی، مهندسی و نهادی نخستین برنامه عمرانی ایران بر مبنای سنجه‌های جهانی بازرراحی شود. این همکاری‌ها، هرچند محدود به حوزه مشاوره بود، به ایجاد سازمان موقت برنامه و سپس تثبیت ساختار رسمی برنامه‌ریزی در کشور انجامید؛ تحولی که بعدها بنیان نظام برنامه‌ریزی توسعه ایران را شکل داد.

با این حال، از منظر نهادی، وابستگی شدید منابع پیش‌بینی شده برنامه به دو پایه اصلی؛ درآمدهای نفتی (۳۷ درصد) و وام بانک جهانی (۳۱ درصد)، آسیب‌پذیری بالای طرح را آشکار کرد. حوادث سیاسی سال‌های ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۳، به‌ویژه ملی شدن صنعت نفت و تحریم‌های انگلستان و متحدانش، عملاً هر دو منبع را مسدود ساخت. در نتیجه، بیش از ۷۰ درصد ظرفیت مالی برنامه از میان رفت و اجرای آن به بخش‌های غیرزیرساختی و اندک پروژه‌های پراکنده محدود شد. این رخداد نشان می‌دهد که در غیاب تنوع‌بخشی به منابع مالی و بدون ذخایر ارزی پیشگیرانه، درجه ریسک برنامه‌های ملی به شدت بالا می‌رود و حتی همکاری‌های بین‌المللی نیز در برابر متغیرهای سیاسی شکننده خواهند بود. از حیث تحلیل نهادی، بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه در برابر بحران نفتی ایران رفتاری محافظه‌کارانه اتخاذ کرد. هرچند مذاکرات اولیه برای اعطای وام ۲۵۰ میلیون دلاری انجام شد، بانک با توجه به شرایط بی‌ثبات سیاسی، فشارهای قدرت‌های غربی و تحریم‌ها، عملاً از نقش‌آفرینی مالی عقب نشست. این تصمیم، هرچند از منظر مدیریت ریسک نهادی قابل‌درک است، اما از منظر کشور دریافت‌کننده، نشانه‌ای از وابستگی تعاملات مالی- توسعه‌ای به ملاحظات سیاسی فراتر از اهداف رسمی توسعه محسوب می‌شود. چنین تجربه‌ای بعدها در سایر کشورهای در حال توسعه نیز مشاهده شد و در ادبیات نهادگرایی تاریخی، به عنوان نشانه‌ای از وابستگی به مسیر در رفتار بانک جهانی تفسیر شده است؛ مسیری که نشان می‌دهد سیاست‌ها و تصمیم‌های کلیدی آن نهاد در چارچوب میراث نهادی و فشارهای محیطی شکل می‌گیرد، حتی زمانی که منطبق توسعه ایجاد می‌کند مسیرهای تازه‌ای آزموده شود. در بعد دیگر، هرچند منابع مالی بانک جهانی به برنامه اول عمرانی تزریق نشد، اما اثر مشاوره‌ای و دانشی بانک در تعیین اولویت‌های

توسعه‌ای ایران اهمیت قابل توجهی داشت. توصیه‌های بانک و مشاوران بین‌المللی مرتبط، موجب توجه ویژه به بخش‌هایی چون کشاورزی مکانیزه، توسعه شبکه‌های حمل‌ونقل، گسترش صنایع مادر و برنامه‌های آمایش سرزمین شد. از حیث پیامدها، می‌توان سه لایه اثرگذاری بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه بر برنامه اول عمرانی را تمیز داد: ۱. لایه ساختاری و نهادی: شکل‌گیری سازمان موقت برنامه و نهادینه‌شدن مفهوم برنامه‌ریزی ملی؛ ۲. لایه دانشی و مشاوره‌ای: انتقال الگوهای جهانی توسعه و چارچوب‌های فنی - اقتصادی و ۳. لایه مالی و اجرایی: که به دلیل بحران‌های سیاسی ناکام ماند اما در طراحی اولیه بخش مهمی از بودجه بر آن متکی بود. این سه لایه، به خوبی بیانگر فرصت‌ها و تهدیدهای تعامل با نهادهای بین‌المللی توسعه هستند. فرصت‌ها در انتقال فناوری، ارتقاء ظرفیت نهادی و دسترسی به سرمایه خارجی متبلور می‌شوند، در حالی که تهدیدها در وابستگی به منابع غیرقابل کنترل داخلی یا خارجی و پیوند شدید این منابع با شرایط سیاسی آشکار می‌شوند. نخستین برنامه عمرانی ایران، هرچند در بُعد اجرایی به توفیق کامل نرسید، اما در بُعد نهادی و فکری، نقطه عطفی در تاریخ برنامه‌ریزی کشور محسوب می‌شود و نقش بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه، هرچند غیرمالی، در این تغییر بنیادین غیرقابل انکار است. از دیدگاه رویکرد تاریخی - نهادی، این تجربه نشان می‌دهد که نهادهای بین‌المللی می‌توانند حتی بدون مشارکت مستقیم در تأمین مالی، با مداخله در فازهای اولیه طراحی و مشاوره، مسیر توسعه یک کشور را تغییر دهند. در مقابل، کشورهایی که به همکاری با این نهادها می‌اندیشند، برای کاهش ریسک، باید ترکیب متنوعی از منابع مالی را در نظر بگیرند و طراحی نهادی برنامه را به گونه‌ای انجام دهند که در برابر شوک‌های سیاسی و اقتصادی تاب‌آوری بالاتری داشته باشد.

References

- Abrahamian, E. (2013). *The Coup: 1953, the CIA, and the Roots of Modern U.S.-Iranian Relations*. The New Press.
- Agharkakli, A. , Yahyazadehfar, M. and Nobakht, M. (2016). *International Financial Development Study and Its Effect on Economy's Globalization In Iran by Using Panel Data*. *Economic Growth and Development Research*, 6(22), 56-37.
- Amuzegar, J., & Fekrat, M. A. (1971). *Iran: Economic Development under Dualistic Conditions*. University of Chicago Press.
- Bostock, Frances, and Geoffrey, Jones. (2019). *Planning and Power in Iran: Abolhassan Ebtehaj and Economic Development during the Shah's Era*. Translated by Mehdi Pazouki and Ali Habibi. Tehran: Nashr-e Kavir.

- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Chugunov, I., & Kucher, T. (2025). Financial support for sustainable development: The role of the International Bank for Reconstruction and Development. *Investment Management and Financial Innovations*, 22(1), 28–40.
- Ebtahaj, Abolhassan. (1992). *Memoirs of Abolhassan Ebtahaj*. 1st ed. Tehran: Nashr-e Elmi.
- Elias, S., & McInerney-Lankford, S. (2021). The World Bank and human rights: An analysis of the legal mandate of the International Bank for Reconstruction and Development. *International Organizations Law Review*, 18(2), 391–418.
- Filsaraei, Mehdi, and Sedigheh, Mirghamgin. (2016). The Role of the World Bank and the International Monetary Fund in the Economic Growth and Development of Countries. *Economic Journal (Bimonthly Review of Economic Issues and Policies)* 16 (1–2).
- Final Report of Overseas Consultants, Inc. 1949.
- Gasiorowski, M. J. (2019). *US Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran*. Cornell University Press.
- Hooglund, Eric. (2021). *Land and Revolution in Iran, 1961–1981*. Translated by Firoozeh Mohajer. Tehran: Shirazeh Publications.
- IMF. (2014). *IMF Country Report No. 14/93: Islamic Republic of Iran—Selected Issues*. Washington, DC.
- International Bank for Reconstruction and Development. International Organization. 1962;16(3):603-619.
- International Monetary Fund. (1971). *Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions: Iran*. Washington, D.C.: IMF.
- Kadkhodae, A. and moghaddami, M. (2025). Monitoring the performance of international economic organizations; a case study of the International Bank for Reconstruction and Development. *Public Law Studies Quarterly*, 1-20.
- Katouzian, Homa. (2013). *The Political Economy of Modern Iran: Despotism and Pseudo-Modernism, 1926–1979*. London: Palgrave Macmillan.
- Law of the First Seven-Year Development Plan. 1948.
- Maham, M. (2018). Point Four and social changes in Iran (Book review "review objectives and performance Truman's Point Four"). *Journal of Rural Research*, 9(1), 148-158.
- Mahoney, J., & Thelen, K. (2010). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge University Press.
- Mahoney, J., & Thelen, K. (2010). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge University Press.
- Mosharraf Naficy, Hassan. (1962). *Donya Yearbook*, no. 18. Tehran: Kayhan Press.
- Najmabadi, A. (2013). The Harvard Group in Iran and the Technocratic Turn in Development. *Iranian Studies*, 46(5), 623–641.
- Nambaradarshad, F. , Sadat, M. , Seraj, M. and Basiratmanesh, H. (2023). Construction programs of the Near East Foundation in Iran during the period of Mohammad Reza Pahlavi. *Islamic Revolution Studie*, 5(10), 168-208.
- Near East Foundation. (1952–1956). *Annual Reports and Project Documents*

- Nili, Masoud, and Mohsen, Karimi. (2017). Planning in Iran, 1937–1977: A Historical Analysis with a Focus on the Evolution, Role, and Position of the Plan and Budget Organization. 2nd ed. Tehran: Nashr-e Ney.
- Palullungan, A. (2022). The role of the International Bank for Reconstruction and Development in supporting national development programs. *Journal of International Development Policy*, 16(3), 112–125.
- Preliminary Report of the First Seven-Year Development Plan. 1947.
- Report of the Morris-Knudsen Consulting Board. 1949.
- Rostamzadeh P, Nasirabadi S.(2016) The pattern offinancingfromtheIslamic Development Bank Group and Using Iran from these for infrastructuralprojects. *mieaoi* . 5 (14) :59-85.
- Shahvand, A. and Saeedinia, H. (2020). New Reading of the Reasons Behind the Suspension of the First Seven-year plan. *History of Islam and Iran*, 30(46), 143-175.
- Somzhurek, B., Sembiyeva, L., & Issakhova, A. (2021). World Bank lending system: Insights into the IBRD and IDA. *Central Asian Journal of Economic Studies*, 3(2), 75–83.
- Tasse, McLeod. (2001). Planning in Iran: Based on the Experiences of the Harvard University Advisory Group in Preparing the Third Development Plan. Translated by Ali Azam Mohammadbeigi. Tehran: Nashr-e Ney. (In Persian)
- Thelen, K. (1999). Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 2(1), 369–404.
- Vetterlein, A., & Moschella, M. (2022). International organizations and policy advice: The case of the World Bank. *Global Policy*, 13(S3), 88–101.
- Vitalis, R. (2020). *Oilcraft: The Myths of Scarcity and Security that Haunt U.S. Energy Policy*. Stanford University Press.
- Woods, N. (2006). *The Globalizers: The IMF, the World Bank, and Their Borrowers*. Cornell University Press.
- World Bank. (1964). *Iran – Recent Economic Developments and Progress of the Third Programe*. Washington, D.C.: World Bank.
- World Bank. (1969). *Current Economic Position and Prospects of Iran*. Washington, D.C.: International Bank for Reconstruction and Development.
- World Bank. (2012). *World Bank and Iran: A Country Assistance Review*. Washington, DC.
- World Bank. (2017). *World Bank and Iran: Infrastructure Investment Reports 1960–1975*. Washington, D.C.: World Bank Archives.